

Το *Μανιφέστο* και ο μαρξισμός του Κράτους

Η προοπτική «κατάκτησης της πολιτικής εξουσίας από το προλεταριάτο» βρίσκεται στην καρδιά του *Μανιφέστου του Κομμουνιστικού Κόμματος*. Το πρόβλημα του Κράτους, ωστόσο, δεν αποτέλεσε για την πένα του Μαρξ και του Ένγκελς παρά το αντικείμενο μιας αποσπασματικής επεξεργασίας, ασφαλώς ημιτελούς και συχνά ασαφούς. Καθώς οι μορφές του προ-καπιταλιστικού κράτους έγιναν πολύ λίγο αντικείμενο επεξεργασίας, είναι κυρίως σε σχέση με το αστικό κράτος που βρίσκουμε στους πατέρες και θεμελιωτές του μαρξισμού την πιο συνεκτική περιγραφή. Το Κράτος αυτό εμφανίζεται ως ο τόπος της πολιτικής οργάνωσης της αστικής τάξης, ο τόπος όπου συγκροτείται σε τάξη πολιτικά κυρίαρχη και όπου ρυθμίζει τις εσωτερικές της συγκρούσεις. «Η σύγχρονη κυβέρνηση», γράφουν ο Μαρξ και ο Ένγκελς στο *Μανιφέστο*, «δεν είναι παρά μια επιτροπή που διαχειρίζεται τις κοινές υποθέσεις ολόκληρης της αστικής τάξης». Μέσα όμως στο ίδιο κίνημα, το αστικό κράτος εμφανίζεται (και έχει γίνει αντιληπτό) ως το Κράτος ολόκληρης της κοινωνίας. Είναι αυτό των πολιτών, πλήθους αφηρημένων ατόμων, αμοιβαία ελεύθερων από δεσμά εξάρτησης (δεσμά ατόμου με άτομο ή κοινοτικά δεσμά) και υποτίθεται ελεύθερων μεταξύ τους, αφού είναι ίσα απέναντι στο Κράτος.

Η αστική τάξη κρατάει φυσικά τους μοχλούς διεύθυνσης αυτού του Κράτους, αφού έχει την οικονομική ισχύ, το χρήμα, το «πάνω χέρι» στην παραγωγή ιδεολογίας και τα μέσα πληροφόρησης, εκπαίδευσης και κατασκευής των ελίτ —το προβάδισμα, εν ολίγοις, στην κοινωνία των πολιτών. Δεν είναι όμως αυτό το ουσιαστικό. Το αστικό κράτος αντλεί την ταξική του φύση από μια άλλη, βαθύτερη πηγή: οργανώνει την αστική τάξη αλλά, στο βαθμό που είναι Κράτος των πολιτών, δεν αποδέχεται την έκφραση των εργαζομένων παρά ως ατόμων και όχι ως μελών της τάξης στην οποία ανήκουν. Το Κράτος δομεί την αστική τάξη αλλά, αντιθέτως, διαλύει και αποδιοργανώνει την έκφραση των εκμεταλλευομένων. Ανοίγεται στους εργαζόμενους, περιορίζοντάς τους όμως στο πλαίσιό του, αυτό του Κράτους ίσου απέναντι σε όλους. Είναι για το λόγο αυτό που το συγκεκριμένο Κράτος αποτελεί επίσης τον τόπο όπου συγκροτούνται οι ταξικές συμμαχίες της αστικής τάξης, τον τόπο όπου αυτή προσπαθεί να εξαγοράσει τάξεις-στηρίγματα και να διαπραγματευτεί την υποστήριξη των συμμαχικών τάξεων και, τέλος, τον τόπο όπου προσπαθεί να εξουδετερώσει τις τάξεις ή τις κοινωνικές κατηγορίες που της αντιτίθενται.

Το αστικό κράτος καλεί τους πολίτες να συμμετέχουν στη δημόσια ζωή ως *εξατομικευ-*

μένα πρόσωπα. Απομακρύνει, όμως, από το πεδίο του τους εργαζόμενους, στο βαθμό που διαμορφώνουν μια κοινωνική τάξη. Η αυτονομία αυτή αποκρυσταλλώνεται σ' ένα σταθερό πυρήνα, ένα όργανο του Κράτους (στρατό, αστυνομία, δικαιοσύνη, κρατική διοίκηση), του οποίου ο ίδιος ο τρόπος ύπαρξης (κλειστός, ιεραρχικός, απόρρητος) απομακρύνει τους εκμεταλλευόμενους από τη διαχείριση των ιδίων τους των υποθέσεων. Θα έπρεπε, λοιπόν, ύστερα από την ανατροπή της αστικής τάξης, να εγκαθιδρύνουν μια εξουσία τέτοια, όπου το Κράτος και ο μηχανισμός του να προσεγγίζουν στο μέγιστο βαθμό τη μάζα των εργαζομένων, θεωρώντας τους όχι ως άτομα, αλλά ως τάξη οργανωμένη. Αυτό είναι το συμπέρασμα της Παρισινής Κομμούνας, όπως το εξάγει ο Μαρξ στον *Εμφύλιο Πόλεμο στη Γαλλία*. Αυτά είναι τα διδάγματα και των επαναστάσεων που επακολούθησαν, ιδιαίτερα εκείνης του Οκτώβρη του 1917.

Πρόκειται για τη, στο μέγιστο βαθμό, προσέγγιση των οργάνων εξουσίας με τους πραγματικούς χώρους ύπαρξης (τοπικές επιτροπές, εργοστασιακές, σοβιέτ), για την εκλογή ανά πάσα στιγμή ανακλητών αντιπροσώπων, οι οποίοι θα υποτάσσονται σε κατηγορηματικές εντολές, για την εκλογή επίσης των διοικητικών υπαλλήλων, οι οποίοι θα εξαρτώνται από τους εργαζόμενους. Ενώ η αστική τάξη, όντας μειοψηφία, έχει ανάγκη, προκειμένου να κυριαρχεί, από ένα Κράτος που να ανήκει σε όλους, οι εργαζόμενοι, συντριπτική πλειοψηφία όντας, έχουν ανάγκη από ένα Κράτος που θα είναι δικό τους. Για να γίνει αυτό, θα πρέπει οι εργαζόμενοι να συμμετέχουν ενεργά στις τοπικές επιτροπές και τις επιτροπές των επιχειρήσεων, στον έλεγχο των αντιπροσώπων, στις εκλογές για τους διοικητικούς λειτουργούς, αλλά επίσης να αρχίζουν και οι ίδιοι από μόνοι τους να αναλαμβάνουν άμεσα τη διαχείριση των δημόσιων υποθέσεων: ο μόνιμος στρατός δεν θα μπορέσει να καταργηθεί, παρόλο που αν αντικατασταθεί από ενόπλους που θα προέρχονται από το λαό, τα σώματα της αστυνομίας δεν θα μπορέσουν να διαλυθούν παρά μόνο εάν η συλλογική δάση των εργαζομένων διασφαλίσει την τάξη στην περιοχή. Το βλέπουμε: το Κράτος αυτό δεν είναι εκείνο των εργαζομένων, παρά στο βαθμό που περιορίζεται, στο βαθμό που τη δημόσια σφαίρα την αναλαμβάνουν άμεσα οι ίδιοι οι εργαζόμενοι και στο βαθμό, επίσης, όπου αυτό που ακόμη υφίσταται (ένα «οιονεί-Κράτος», σύμφωνα με τη διατύπωση του Λένιν στο *Κράτος και Επανάσταση*) υποτάσσεται από την πλευρά τους σε ένα στενό έλεγχο.

Για να μπορέσει μια τέτοια εξουσία να εγκαθιδρυθεί, είναι φανερό ότι το αστικό κράτος δεν μπορεί απλώς να μεταρρυθμιστεί. Θα πρέπει να καταστραφεί. Στη αρχική σύνταξη του *Μανιφέστου*, ο Μαρξ και ο Ένγκελς είχαν απλώς μιλήσει για «τη συγκρότηση του προλεταριάτου σε κυρίαρχη τάξη». Στην Εισαγωγή τους του 1872, το μοναδικό σημείο που εκτίμησαν ότι θα έπρεπε να διευκρινίσουν ήταν ακριβώς αυτό εδώ. Η Παρισινή Κομμούνα είχε στο μεταξύ γίνει και είχε καταδείξει ότι «η εργατική τάξη δεν μπορεί να αρχίσει να παραλαμβάνει αυτούσια την κρατική μηχανή και να την κάνει να λειτουργεί για λογαριασμό της». Στην *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*, ο Μαρξ θα προσθέσει: «Ανάμεσα στην καπιταλιστική κοινωνία και την κομμουνιστική κοινωνία τοποθετείται η περίοδος του επαναστατικού μετασχηματισμού και της μίας και της άλλης. Σ' αυτή την περίοδο αντιστοιχεί εξίσου μια φάση πολιτικού μετασχηματισμού, όπου το Κράτος δεν θα μπορούσε να είναι τίποτε άλλο, από την επαναστατική δικτατορία του προλεταριάτου».

Κατάργηση του Κράτους;

Είναι αυτό το Κράτος, του οποίου η κατάκτηση αναβάλλεται από την εποχή της δημιουργίας του, προορισμένο να εξαφανιστεί; Αυτό είναι πολύ ξεκάθαρο το συμπέρασμα του Ένγκελς. Το Κράτος, μας λέει, απορρέει από την ύπαρξη των ανταγωνιστικών τάξεων: κατ' ανάγκη λοιπόν θα εξαφανιστεί, όταν εξαφανιστούν κι αυτές. Σ' ένα περίφημο απόσπασμα από την *Καταγωγή της Οικογένειας...*, εξηγεί ότι η παρουσία ενός Κράτους «αποτελεί την ομολογία ότι η κοινωνία εμπλέκεται σε μια αξεδιάλυτη αντίφαση με τον εαυτό της, αφού διχάζεται σε ασυμβίβαστες αντιθέσεις... Για να μην αναλώνονται οι ανταγωνιστές, οι τάξεις με τα αντιτιθέμενα οικονομικά συμφέροντα, αυτές και η κοινωνία σ' ένα στείρο αγώνα», επιβάλλεται η ανάγκη ενός Κράτους, «μιας εξουσίας που...οφείλει να αμβλύνει τη σύγκρουση, να τη συγκρατεί στα όρια της “τάξης”». «Οι τάξεις αυτές», προσθέτει ο Ένγκελς, «θα εξαφανιστούν τόσο αναπόφευκτα, όσο αναπόφευκτη ήταν άλλοτε η εμφάνισή τους. Το Κράτος αναπόφευκτα θα εξαφανιστεί μαζί τους».

Είναι δύσκολο να δεχτούμε μια τέτοια «αυτόματη» κατάργηση του Κράτους, όπως και το ότι αυτό θα εξαφανιστεί εντελώς φυσικά, τη στιγμή που θα εξαφανιστούν οι αιτίες της γέννησής του¹. Από τη στιγμή που γίνεται αυτή η παρατήρηση, σημαντικοί, βαθύτεροι λόγοι μας κάνουν να αμφισβητούμε την άποψη του Ένγκελς. Ο πρώτος προέρχεται από τον ίδιο τον Μαρξ. Στην *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*, υπενθυμίζει ότι, στην κατώτερη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας η κατανομή των μέσων κατανάλωσης γίνεται «στον καθένα ανάλογα με τη δουλειά του». Η εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο έχει εξαφανιστεί, ο καθένας δεν μπορεί να ζήσει όμως παρά σύμφωνα με την προσφορά του στην κοινωνία, και σ' αυτό το επίπεδο όλα τα άτομα έχουν ίση μεταχείριση. «Την ίδια ποσότητα δουλειάς που (ο ατομικός παραγωγός) έχει προσφέρει στην κοινωνία σε μια συγκεκριμένη μορφή την παίρνει πίσω ως αντάλλαγμα, κάτω από μια διαφορετική μορφή».

Ωστόσο, αυτό το ίσο δικαίωμα παραμένει, ως προς την αρχή του, ένα αστικό δικαίωμα. Στην πραγματικότητα, «επικρατεί εδώ η ίδια αρχή μ' αυτή που ρυθμίζει την ανταλλαγή των εμπορευμάτων, στο βαθμό που πρόκειται για ανταλλαγή ίσων μεγεθών». Η ισότητα συνίσταται μόνο στο ότι «η εργασία λειτουργεί ως κοινό μέτρο». Επομένως, όντας ίσα από την άποψη αυτή, τα άτομα παραμένουν άνισα απ' όλες τις άλλες απόψεις. Είναι άνισα είτε ως προς την άποψη των όσων προσφέρουν είτε ως προς την άποψη των όσων λαμβάνουν, είτε, δηλαδή, από την άποψη της παραγωγικής τους ικανότητας (ορισμένοι είναι ικανοί να δουλεύουν πιο πολύ ή πιο εντατικά από άλλους και να εισπράττουν, επομένως, περισσότερα) είτε από την άποψη των αναγκών τους (ο ένας έχει περισσότερα παιδιά από τον άλλο κ.λπ.). Το ίσο, επομένως, δικαίωμα συντηρεί την ανισότητα, εφόσον σταθεροποιεί ένα ίσο μέτρο για άνισα μεταξύ τους άτομα. Επομένως, ένα δικαίωμα δεν είναι τίποτα χωρίς μια εξουσία που θα επαγρυπνεί για την εφαρμογή του, χωρίς ένα Κράτος. Η συντήρηση ενός αστικού δικαιώματος συνεπάγεται την ύπαρξη ενός αστικού κράτους που επιβιώνει, παρά την εξαφάνιση των ανταγωνιστικών τάξεων².

Ο συλλογισμός αυτός, ο οποίος ισχύει για τη σφαίρα της διανομής, οφείλει να επεκταθεί και στη σφαίρα της παραγωγής. Από μια πρώτη άποψη, ένας τέτοιος ισχυρισμός μπορεί να φαίνεται περιέργος. Δεν έχουμε υποθέσει ότι η αστική τάξη έχει ανατραπεί και ότι η

συλλογική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής έχει εγκαθιδρυθεί; Η συνεταιριστική ή κρατική ιδιοκτησία, παρόλο που δεν είναι πια ατομική, παραμένει ωστόσο μια ατομική ιδιοκτησία στο βαθμό που οι εργαζόμενοι δεν είναι ακόμη κύριοι, άμεσα και συλλογικά, του συνόλου των κοινωνικών μέσων παραγωγής. Η ύπαρξη μιας τέτοιας ατομικής ιδιοκτησίας ανασυγκροτεί διαρκώς τις βάσεις της αξίας³ και, πέρα απ' αυτό, του νομίσματος και της ισχύος του χρήματος. Κάθε εργαζόμενος —το έχουμε ήδη πει— ανταμείβεται σύμφωνα με τη δουλειά που προσφέρει· πρόκειται απλώς για έναν κανόνα κατανομής που προσδιόρισαν οι συνενωμένοι εργαζόμενοι ή για μια εναπομείνασα μορφή μίσθωσης; Η σωστή απάντηση είναι η δεύτερη, στο βαθμό που η επιχείρηση που έχει ανακηρυχθεί ιδιοκτησία των εργαζομένων βρίσκεται στην πραγματικότητα στα χέρια των διευθυντών ή του κρατικού μηχανισμού. Επομένως, η απόσπαση από τα μέσα παραγωγής, που θεμελιώνει την ύπαρξη του μισθού, αναπαράγεται.

Οι παραγωγικές δυνάμεις που έχουν κληρονομηθεί από τον καπιταλισμό φέρουν τη σφραγίδα των σχέσεων παραγωγής, υπό την αιγίδα των οποίων έχουν αναπτυχθεί. Η λειτουργία τους αποτελεί μια μήτρα που συνεπάγεται την αναπαραγωγή των παλαιών κοινωνικών σχέσεων. Παρόλο που παρέχουν τη δυνατότητα για κοινωνικό έλεγχο της παραγωγής, το κάνουν με τον τρόπο του ιεραρχημένου καταμερισμού και της ιεραρχικής διάταξης. Περιμένοντας τον ίδιο τους το μετασχηματισμό, αναπαράγουν μια διαιρεμένη κοινωνία⁴. Σε ό,τι αφορά τον καταμερισμό της κοινωνικής εργασίας, αυτός διαιωνίζεται και ανανεώνει τη διάκριση ανάμεσα σε χειρώνακτες και διανοούμενους, ανάμεσα στα επαγγέλματα, ανάμεσα στα προσόντα. Με δυο λόγια: η κοινωνία εξακολουθεί να διαπερνάται από βαθιές αντιθέσεις, παρά την εξαφάνιση των ανταγωνιστικών τάξεων. Η εξαφάνιση αυτών των τάξεων δεν συνεπάγεται, εξάλλου, και την ολοκληρωτική εξαφάνιση των τάξεων (π.χ. εργατική τάξη και αγρότες), οι οποίες μπορεί να έχουν δισπασμένα συμφέροντα. Τέλος, δεν μπορούμε ολοκληρωτικά να παραμερίσουμε την υπόθεση σύμφωνα με την οποία οι κοινωνικές αντιθέσεις, κατεσταλμένες σήμερα από την κυριαρχία της αστικής τάξης (και περιορισμένες, επομένως, εξαιτίας αυτού του γεγονότος σε μικρές αναλογίες), μπορούν να εκτυλιχθούν και να κερδίσουν σε εύρος την αστική τάξη που θα έχει ανατραπεί, δημιουργώντας νέες τάξικες αντιθέσεις.

Μια κοινωνία που διαπερνάται από σημαντικές αντιθέσεις θα πρέπει πάντοτε να δημιουργεί βαθμίδες προκειμένου να εξασφαλίζει την επιβίωσή της, παρά τις συγκρούσεις που τη διαβρώνουν· χώρους διαμεσολαβήσεων που θα τη βοηθούν να υπερβαίνει τις διαιρέσεις, αλλά που αναπόφευκτα θα την καθιστούν λιγότερο διαφανή· βαθμίδες που θα προέρχονται από την ίδια και που, ωστόσο, θα της διαφεύγουν γιατί, για να μπορούν να πληρούν τις λειτουργίες τους, οι βαθμίδες αυτές θα οφείλουν απαραίτητα να διαθέτουν μια ορισμένη αυτονομία, μια ορισμένη πυκνότητα, μια ορισμένη σταθερότητα. Χρειάζεται μια βαθμίδα που θα εκφράζει το νόμο —συμβιβασμός ανάμεσα σε διαφορετικά συμφέροντα και αντιτιθέμενες απαιτήσεις—, στην οποία όλοι θα οφείλουν να υπακούουν. Χρειάζεται μια βαθμίδα που θα μεταφράζει το νόμο αυτό σε πράξεις και θα διασφαλίζει τη συνέχεια και την εφαρμογή του. Χρειάζεται μια βαθμίδα-κριτής των παραβάσεων, σύμφωνα με το νόμο. Νομοθετική, εκτελεστική, δικαστική: χρειάζεται εν ολίγοις ένα Κράτος⁵. Πρόκειται για ένα Κράτος οπλισμένο από τα πόδια ως το κεφάλι ή απλώς για μια κρατική μορφή; Η σύζητησή έχει ασφαλώς πρακτική σημασία, όμως αυτό δεν αλλάζει κατά βάθος τα πράγματα.

Την αναγκαιότητα της διατήρησης ενός Κράτους για μια μακριά περίοδο την είχαν διαπισθάνθει οι θεμελιωτές του μαρξισμού, αλλά την πραγματεύτηκαν μ' ένα διχαστικό τρόπο: από τη μια πλευρά η εξαφάνιση (οιονεί αυτόματη) του Κράτους ως «πολιτικής εξουσίας»· από την άλλη, η συντήρηση μιας δημόσιας «εξουσίας», η οποία έχει επανέλθει στην τάξη μιας αυτοαποκαλούμενης «τεχνικής διαχείρισης», που έχει και η ίδια απογυμνωθεί από την κοινωνική της λειτουργία —αναπόφευκτη, ωστόσο, από τη στιγμή που υπάρχει Κράτος. «Όταν οι τάξικοί ανταγωνισμοί εξαφανίζονται», λένε οι Μαρξ και Ένγκελς στο *Μανιφέστο*, «...η δημόσια εξουσία χάνει τον πολιτικό της χαρακτήρα». Φράσεις που επαναλαμβάνονται από τον Μαρξ στην *Αθλιότητα της Φιλοσοφίας*, όταν επισημαίνει ότι «η τάξη των εργαζομένων θα αντικαταστήσει την παλαιά κοινωνία των πολιτών με μια κοινότητα που θα αποκλείει τις τάξεις και τους ανταγωνισμούς τους και που δεν θα διαθέτει πλέον την καθαυτή πολιτική εξουσία...», ή ακόμη φράσεις σαν εκείνες του Ένγκελς, που θεωρεί ότι «η διακυβέρνηση των προσώπων [θα δώσει] τη θέση της στη διαχείριση των πραγμάτων» (*Αντι-Ντύρινγκ*).

Εάν υφίσταται το Κράτος, είναι στην πραγματικότητα επειδή οι κοινωνικές αντιθέσεις δεν εξαφανίζονται με την εξαφάνιση των ανταγωνιστικών τάξεων. Αλλά και επειδή ο μαρξισμός του Κράτους δεν μπορεί παρά να είναι ανάλογος με το βαθμό της ανάληψης της δημόσιας σφαίρας από τους εργαζόμενους. Η εμπειρία των περασμένων επαναστάσεων δείχνει ότι η στράτευση των μαζών μπορεί να γνωρίσει, σε ό,τι αφορά αυτό το θέμα, σημαντικές διακυμάνσεις, ακόμη και στην περίπτωση που απουσιάζουν η καταπίεση ή κάποια ιδιαίτερα εμπόδια. Χωρίς αυτή τη στράτευση, οι μορφές της αυτο-οργάνωσης, που αποτελούν τις βάσεις της νέας πολιτικής εξουσίας, μπορούν πολύ γρήγορα να χάσουν το περιεχόμενό τους. Εφόσον ισχύσει αυτό, οι δημόσιες λειτουργίες τείνουν να αποκρυσταλλωθούν σε θεσμούς και μόνιμα όργανα, είτε επειδή οι αντιπρόσωποι δεν ελέγχονται πλέον ή δεν ανανεώνονται είτε επειδή ορισμένα καθήκοντα που έχουν εγκαταληφθεί πρέπει σε κάθε περίπτωση κάποιος να τα αναλάβει (για παράδειγμα, τήρηση της τάξης). Είναι αυτό που βλέπουμε ακόμη και σήμερα, όπου το Κράτος διογκώνεται ανάλογα με τις διαιρέσεις και την αδυναμία της κοινωνίας.

Το πρόβλημα των δημοκρατικών δικαιωμάτων

Υφίσταται λοιπόν μια μορφή Κράτους για μια αρκετά μακριά περίοδο ύστερα από την ανατροπή της αστικής τάξης και την καταστροφή του αστικού κράτους. Μια τέτοια διαπίστωση αναπόφευκτα μας επαναφέρει στη θεώρηση των συνθηκών άσκησης της νέας εξουσίας των εργαζομένων. Πρόκειται για μια θεώρηση, της οποίας μόλις και μετά βίας έγινε το προσχέδιο από τον Μαρξ και τον Ένγκελς και που ελάχιστα επεκτάθηκε έκτοτε. Στο *Κράτος και Επανάσταση*, ο Λένιν έκρινε ακατάλληλη αυτή την άποψη των πραγμάτων, επικαλούμενος τον τάξιό χαρακτήρα κάθε Κράτους: «Οι μορφές του αστικού κράτους», λέει, «είναι εξαιρετικά ποικίλες, η ουσία τους, όμως, είναι μία: σε τελική ανάλυση, όλα τα κράτη αποτελούν... μια δικτατορία της αστικής τάξης. Το πέρασμα από τον καπιταλισμό στον κομμουνισμό δεν μπορεί προφανώς παρά να εμφανίζει μια φοβερή πληθώρα και μια τεράστια

ποικιλομορφία από πολιτικές μορφές, η ουσία τους όμως θα παραμένει απαραίτητως μία: η δικτατορία του προλεταριάτου». Στο όνομα της «ουσίας» του Κράτους, παραμερίζεται το πρόβλημα των «μορφών» και το θέμα μένει έτσι σε όλο το υπόλοιπο του έργου.

Το πρόβλημα, επομένως, των μορφών άσκησης της εξουσίας γίνεται απλούστατα αποφασιστικό στην περίπτωση της εξουσίας των εργαζομένων: πρόκειται για την ικανότητα των μορφών αυτών να μένουν ανοιχτές στους εκμεταλλευόμενους, στους καταπιεσμένους, για την ικανότητά τους να επιτρέπουν μια πλατιά συμμαχία γύρω από τους εργαζόμενους, απ' όπου εξαρτάται και η μονιμότητα αυτής της εξουσίας. Όσο περισσότερο δίνουμε έμφαση στην καταπίεση, τόσο λιγότερο κάνουμε δυνατή αυτή την απαραίτητη ανασύνταξη. Η συμμετρία ανάμεσα στις «δικτατορίες» του προλεταριάτου και τις δικτατορίες της αστικής τάξης θα φανεί ακόμη πιο απατηλή όταν υπενθυμίσουμε ότι οι εργαζόμενοι έχουν με το Κράτος ένα πρόβλημα που δεν έχει η αστική τάξη. Δεν πρόκειται απλώς για την αντικατάσταση μιας ταξικής κυριαρχίας από μια άλλη, για την αντικατάσταση επομένως ενός Κράτους από ένα άλλο, αλλά για την άσκηση μιας νέας εξουσίας μ' έναν τέτοιο τρόπο, ώστε αμέσως θα ξεκινά ο μαρξισμός ορισμένων από τις σημαντικές κρατικές λειτουργίες. Είναι αυτονόητο ότι ένα τέτοιο διάβημα αντιτίθεται στη δικτατορική εμμονή.

Η κριτική που ασκούμε στις θέσεις του Λένιν ξαναθέτει σε πρώτο πλάνο τα δημοκρατικά δικαιώματα και τις συνθήκες υπό τις οποίες θα ασκηθούν ύστερα από την κατάληψη της εξουσίας (ελευθερία της έκφρασης, του συνέρχεσθαι, της οργάνωσης, του τύπου, των διαδηλώσεων...). Ο Μαρξ και ο Ένγκελς αποσιωπούν εντελώς αυτό το θέμα, πράγμα που δεν μας προξενεί καμιά έκπληξη: εάν η εξαφάνιση των ανταγωνιστικών τάξεων προκαλεί την εξαφάνιση του Κράτους, προκαλεί επίσης και την εξαφάνιση των δικαιωμάτων. Εξάλλου, όπως το υπενθυμίζει και ο Μαρξ στην *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*, «από τη φύση του, το δικαίωμα δεν μπορεί παρά να συνίσταται στη χρήση ενός μέτρου, κοινού για όλους». Το κοινό αυτό μέτρο εφαρμόζεται σε άτομα που όχι μόνο είναι άνισα μεταξύ τους, αλλά και διαφορετικά το ένα από το άλλο. Και εδώ ακόμη δεν βγαίνουμε «από το στενό ορίζοντα των αστικών δικαιωμάτων». Έτσι, το σημερινό δικαίωμα του τύπου επιτρέπει σε κάθε πολίτη να εκδίδει ένα έντυπο, όμως αυτός ο κανόνας, του τύπου «ίσο για όλους», είναι άνισος, αφού ευνοεί τους πλουσιότερους. Ύστερα από την κατάληψη της εξουσίας, θα μπορέσει να θεσπιστεί ότι κάθε ομάδα τόσων εργαζομένων θα έχει δικαίωμα σε τόσο χαρτί, σε ορισμένο τμήμα των διαθέσιμων μέσων του τύπου κ.λπ. Θα είναι, επομένως, οι διανοούμενοι εργαζόμενοι και όχι οι χειρώνακτες, όσοι θα ανήκουν στην εργατική αριστοκρατία και όχι οι ανειδίκεντοι εργάτες που θα μπορούν κυρίως να επωφελούνται απ' αυτό το δικαίωμα. Το ίδιο ισχύει και για την απεργία: το δικαίωμα αυτό, που ισχύει για όλους τους εργαζόμενους, ευνοεί τους πιο οργανωμένους, τους καλύτερα τοποθετημένους στην παραγωγική διαδικασία, τους λιγότερο καταπιεσμένους κ.λπ. Το δημοκρατικό δικαίωμα παραμένει ένα ίσο δικαίωμα: και ως τέτοιο συντηρεί την ανισότητα.

Στην πραγματικότητα, η πιο μεγάλη ελευθερία για τους εργαζόμενους εξασφαλίζεται όταν γίνονται οι ίδιοι ικανοί να αναλαμβάνουν την οργάνωση της ελευθερίας τους, να υπερβαίνουν οι ίδιοι τις αντιθέσεις τους, χωρίς να επικαλούνται αυτό το Κράτος-ρυθμιστή. Πρόκειται, αντί για την εφαρμογή του ίδιου γενικού, αφηρημένου και υπερβατικού κανόνα, για την απόρριψη του δικαιώματος και για τη συζήτηση, σε κάθε περίπτωση, των συ-

γκεκριμένων προβλημάτων. Έτσι, εάν δεν υπάρχει αρκετό χαρτί για τον τύπο, εάν δεν υπάρχουν αρκετές αίθουσες για συγκεντρώσεις κ.λπ., θα συζητιούνται στις οργανώσεις βάσης της εξουσίας των εργαζομένων η κατανομή που θα εφαρμόζεται, οι προτεραιότητες που θα τηρούνται κ.λπ. Οι εργαζόμενοι κατακτούν την ελευθερία τους στο βαθμό που το Κράτος εξασθενεί.

Μια τέτοια κατάκτηση θα πρέπει να ελέγχεται: δεν μπορεί να θεσπίζεται. *Τα δημοκρατικά δικαιώματα οφείλουν να «σβήνουν» και όχι να καταργούνται.* Κάθε πρόοδος σ' αυτόν τον τομέα θα εξαρτηθεί όχι από οποιαδήποτε κυβερνητική απαγόρευση, αλλά από την πραγματική ικανότητα των εργαζομένων να οργανώνουν με το δικό τους τρόπο τα δικαιώματά τους. Ωστόσο, όπως έχουμε δει, η ικανότητά τους αυτή απειλείται από το πλήθος των κοινωνικών διακρίσεων που υπάρχουν και από τις διακυμάνσεις του βαθμού στράτευσης στο δημόσιο χώρο. Εάν η ικανότητα αυτή εμφανίζεται αδύναμη, τότε η υποχώρηση της σφαίρας των κοινωνικών δικαιωμάτων είναι δυνατό να ευνοήσει την εγκαθίδρυση μιας άλλης, νέας ταξικής κυριαρχίας και, *a contrario*, να αποπλίσει τους λιγότερο ευνοημένους ανάμεσα στους εργαζόμενους. Η απουσία των δημοκρατικών δικαιωμάτων, υπό το πρόσχημα ότι είναι «τυπικά» ή «άχρηστα», γίνεται η κάλυψη της πιο ολοκληρωτικής αυθαιρεσίας. Το δικαίωμα της οργάνωσης (στο μοναδικό κόμμα), της έκφρασης (στο μοναδικό κυβερνητικό τύπο), της συνάθροισης κ.λπ. ανήκει αποκλειστικά σε μια προνομιούχο μειοψηφία.

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι ο μοναδικός ορίζοντας που φαίνεται σήμερα εφικτός είναι αυτός που, ύστερα από την ανατροπή της αστικής τάξης και την καταστροφή του αστικού κράτους, θα συνδυάζει, από τη μια πλευρά, τη διαχείριση από μέρους των ιδίων των εργαζομένων των ελευθεριών τους και, από την άλλη, την εγγύηση των δημοκρατικών δικαιωμάτων από ένα λιγότερο επιβαρυνμένο κράτος. Η αυτο-οργάνωση των μαζών θα καταλάμβανε το μεγαλύτερο δυνατό χώρο, απωθώντας αναλόγως τη σφαίρα του Κράτους από την πλευρά του όμως, το συντηρημένο κράτος θα εξασφάλιζε τη μονιμότητα των δικαιωμάτων και θα μπορούσε, ενδεχομένως, να αντικαταστήσει τις επιτροπές βάσης που θα είχαν παραλύσει ή εγκαταληφθεί. Ένας συνδυασμός που δεν είναι χωρίς κινδύνους. Η μονιμότητα του Κράτους, αυτή της γραφειοκρατίας που αναπόφευκτα το συνοδεύει, κινδυνεύουν να καταπνίξουν τις μορφές αυτο-οργάνωσης ή να αποθαρρύνουν την καλή θέληση σε ό,τι αφορά τη διαχείριση των δημόσιων υποθέσεων. Ένα συντηρημένο κράτος μπορεί, επίσης, να βοηθά στην αποκρυστάλλωση (και στην ενδυνάμωση) των υπαρκτών κοινωνικών διαφοροποιήσεων. Ίσως όμως να πρόκειται και για μια παρακινδυνευμένη ενέργεια, που μπορεί, ωστόσο, να φαίνεται λιγότερο επικίνδυνη απ' αυτή των εξασθενημένων σοβιέτ, τα οποία αντικαταστάθηκαν από την εξουσία ενός μόνο κόμματος, από μια και μόνη Κεντρική Επιτροπή και, τέλος, από έναν και μόνο άνθρωπο.

Η ανώτατη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας

Είναι αλήθεια ότι μέχρι εδώ δεν πραγματευτήκαμε παρά την κατώτερη φάση του κομμουνισμού. Στην *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*, ο Μαξ υποστηρίζει ότι «θα μπορούσαμε να ξεφύγουμε μια και καλή από το στενό ορίζοντα του αστικού δικαίου» όταν

φτάσουμε στην ανώτατη φάση, όταν δηλαδή «η κοινωνία θα μπορεί να γράψει στη σημαία της: «Από τον καθένα ανάλογα με τις ικανότητές του, στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του». Με τη διατύπωση αυτή, καταλαβαίνουμε συνήθως ότι ο καθένας θα πάρει από το κοινό απόθεμα με κριτήριο αυτό που θεωρεί ότι συνιστά τις ανάγκες του. Τέτοια είναι η ερμηνεία που δίνει ο Λένιν στο *Κράτος και Επανάσταση* («ο καθένας θα αντλήσει ελεύθερα σύμφωνα με τις ανάγκες του»). Ωστόσο, με τον τρόπο που εκτίθεται, η διατύπωση αυτή απογυμνώνεται από το νόημά της. Σε μια δοσμένη στιγμή, οι ανάγκες είναι από τη φύση τους ατελείωτες, πράγμα που δεν θα ίσχυε για την παραγωγή, η οποία είναι κατ' ανάγκην περιορισμένη. Εξάλλου, μια παραγωγή που θα τρέχει πίσω από την ικανοποίηση των αναγκών μπορεί να έρχεται σε αντίθεση με τον κομμουνιστικό στόχο, είτε πρόκειται για τις σχέσεις του ανθρώπου με τη φύση (μια φύση καταρχήν υποβαθμισμένη και ύστερα εξαντλημένη) είτε για τις σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους (οι παραγωγικές δυνάμεις δεν είναι κοινωνικά ουδέτερες).

Μια άλλη ερμηνεία της διατύπωσης, πιο συναφής με το σύνολο της σκέψης του Μαρξ, είναι ότι οι πολιτικές μορφές θα είναι στο εξής τέτοιες, ώστε θα επιτρέπουν στην κοινωνία να υπολογίζει τις ανάγκες των ατόμων ως ατόμων διαφοροποιημένων. Η νόρμα της διανομής δεν θα είναι πλέον «σε ίση εργασία ίσος μισθός», ούτε και θα είναι «ο καθένας αντλεί σύμφωνα με τις ανάγκες του». Θα είναι όμως εκείνη της συλλογικής διαχείρισης της συγκεκριμένης διαφορετικότητας των ατόμων: η διανομή στον καθένα θα γίνεται σύμφωνα με τις συλλογικά, ύστερα από συζήτηση, αξιολογημένες ανάγκες του. Γιατί αυτό να είναι δυνατό μόνο κατά την ανώτερη φάση της κομμουνιστικής κοινωνίας; Γιατί, χωρίς αμφιβολία, ένας συγκεκριμένος αριθμός των κοινωνικών διακρίσεων που είναι ακόμη παρούσες στην κατώτερη φάση θα έχουν εξαφανιστεί, επιτρέποντας έναν άμεσα πολιτικό χειρισμό των προβλημάτων που έως τότε παραπέμπονται στη σφαίρα της ισονομίας.

Είναι αυτό που ο Μαρξ αφήνει να εννοηθεί στην *Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*: το «στον καθένα ανάλογα με τις ανάγκες του» θα γίνει δυνατό, μας λέει, «όταν θα έχει εξαφανιστεί η δουλική υποταγή των ατόμων στον καταμερισμό εργασίας», «όταν η εργασία δεν θα αποτελεί μόνο ένα μέσο διαβίωσης, αλλά την πρωταρχική ζωτική ανάγκη», «όταν όλες οι πηγές του συνεταιριστικού πλούτου θα αναβλύζουν σε αφθονία». Όλα αυτά είναι αναφορές σε μια κοινωνία που θα έχει απαλλαγεί από τις παλιές αντιθέσεις και θα έχει γίνει, εξαιτίας του γεγονότος αυτού, ικανή να αναλαμβάνει άμεσα, η ίδια, τη διαφορετικότητα των ατόμων που την αποτελούν. Τα σχόλια συνήθως υπογραμμίζουν την ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων στις οποίες αναφέρεται ο Μαρξ στο ίδιο κείμενο· διαβάζοντας όμως τον Μαρξ, μαντεύουμε ότι δεν βρίσκεται εκεί η ουσία του ζητήματος και ότι (όπως και για την εργασία) οι παραγωγικές δυνάμεις στις οποίες αναφέρεται έχουν αλλάξει εντελώς φύση και περιεχόμενο.

Μπορούμε να συλλάβουμε μια τέτοια κοινωνία; Η σκέψη για την εξαφάνιση του Κράτους δεν ισοδυναμεί με αυταπάτη; Δεν είναι σαν να σκεφτόμαστε το τέλος των κοινωνικών αντιθέσεων, την καθολική αρμονία μιας εντελώς διάφανης και άμεσα παρούσας στον εαυτό της κοινωνίας; Η λήξη της προθεσμίας βρίσκεται αρκετά μακριά ώστε να μπορούμε να αφήσουμε στο μέλλον την απάντηση. Περιομένοντας, η μοναδική λογική βλέψη —μετά την καταστροφή του αστικού κράτους— βρίσκεται στην εγκαθίδρυση ενός Κράτους με κατεβα-

σμένα τα πανιά. Αυτός ο αντικειμενικός στόχος, αν και είναι περιορισμένος σε σχέση με τις αρχικές φιλοδοξίες, δεν είναι καθόλου εκ των προτέρων κατακτημένος· αποτελεί και δεν μπορεί παρά να αποτελεί το στοίχημα μιας διαρκούς μάχης.

Αν και ξανασχεδιάζονται, οι επαναστατικές ελπίδες θα θεωρηθούν από πολλούς ουτοπικές. Είμαστε όμως έτοιμοι να δεχτούμε τη χωρίς τέλος και χωρίς όρια επιβίωση του σημερινού συστήματος; Θέλουμε, αντιθέτως, στην πραγματικότητα να αλλάξουμε τα πράγματα; Ο αγώνας για την κοινωνική χειραφέτηση έχει λοιπόν τις απαιτήσεις του: περιλαμβάνει τη λεπτομερή διερεύνηση όλων των δρόμων που συνιστούν το σύμπαν του εφικτού. Η ρεαλιστική επιλογή θα μας οδηγήσει στο να περνάμε και να ξαναπερνάμε ασταμάτητα από τα ίδια παλιά μονοπάτια, αγνοώντας εκείνα που οδηγούν στην κορυφή. Η αναζήτηση των δρόμων του μέλλοντος δεν μπορεί να γίνεται παρά στο φως της ουτοπίας.

Μετάφραση: Κατερίνα Κέη

Σημειώσεις

1. Τέτοια είναι και η άποψη του H.Maler στο *Convoiter l'impossible*. Ο Maler υπογραμμίζει προς έκπληξή του ότι «ο μαρξισμός του Κράτους δεν απαιτεί, μέσα σ' αυτή την οπτική, καμιά πρακτική πολιτική και καμιά πολιτική μορφή που να είναι συγκεκριμένες» (p. 258).

2. Ο Λένιν αναφέρεται στο θέμα αυτό, στο *Κράτος και Επανάσταση*, για τη διατήρηση για ένα συγκεκριμένο διάστημα ενός αστικού κράτους χωρίς αστική τάξη. «Η εξαφάνιση των τάξεων», λέει ο A. Artous, «δεν είναι πλέον συνώνυμη με αυτή του Κράτους» (A. Artous, *Marx, l'Etat et la Politique*, Thèse, Université de Montpellier, 1996).

3. «Τα αντικείμενα χρήσης δεν γίνονται εμπορεύματα, παρά γιατί αποτελούν προϊόντα ατομικών εργασιών που εκτελούνται ανεξάρτητα η μία από την άλλη», λέει ο Μαρξ στο *Κεφάλαιο*, τ.1, p. 85

4. Στη θέση του αυτή, ο A.Artous επιμένει στο ρόλο του «εργοστασιακού δεσποτισμού» ως συγκεκριμένου παράγοντα για την παραγωγή/αναπαραγωγή των κρατικών μορφών, κατά τη διάρκεια της μετάβασης.

5. «Ασκώντας κριτική, διαμέσου του Χέγκελ, στο σύγχρονο Κράτος, ο Μαρξ υπογραμμίζει», λέει ο H.Maler στο *Convoiter l'impossible*, «ότι είναι στη διάσπαση της κοινωνίας των πολιτών που έχει τις ρίζες του ο χωρισμός ανάμεσα στην πολιτική κοινωνία και το Κράτος και που όλες οι απόπειρες για να απορροφηθεί αυτός ο χωρισμός, χωρίς να καταργηθεί αυτή η διάσπαση, είναι καταδικασμένες σε αποτυχία» (p. 259).